

SOCIETAS DELINQUERE POTES... EN WAT DAN NOG? OVER HET ONTBREKEN VAN STRAFRECHTELIJKE VERANTWOORDELIJKHEID VAN RECHTSPERSONEN NAAR BELGISCH RECHT

Filiep Deruyck*

Inleiding

Zo de auteurs van het hiervoor gepubliceerde artikel, waarbij deze bijdrage aansluit, hun studie besloten met de vaststelling, dat het Nederlandse recht reeds begonnen is met de ontwikkeling van organisatorische criteria ter afbakening van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen, terwijl het Engelse recht aan deze taak nog dient te beginnen, moet van bij de aanvang worden benadrukt, dat het Belgische recht terzake nog moet geboren worden. Naar Belgisch recht zijn de rechtspersonen¹ inderdaad niet strafrechtelijk verantwoordelijk.

Deze vaststelling vormt een wezenlijk onderscheid met de hiervoor bestudeerde rechtsordes. Het zal evenwel blijken, dat desalniettemin een aantal aspecten van de aan de orde zijnde problematiek op gelijkaardige wijze in beide systemen opduiken. Het is niet de eerste keer, dat totaal verschillende rechtsconstructies tot vergelijkbare resultaten leiden.

De Belgische wetgever heeft overigens op verschillende wijzen getracht de ontstentenis van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen te omzeilen. Het gaat daarbij o.m. om de burgerrechtelijke aansprakelijkheid van de rechtspersoon voor de geldboeten en andere vermogensstraffen, die de natuurlijke persoon werden opgelegd, het opleggen van straffen aan de natuurlijke persoon, doch met een rechtstreekse nefaste werking op de rechtspersoon (sluiting van de onderneming, verbeurdverklaring van het illegale voordeel², bekendmaking van het vonnis door publikatie in de pers of door aanplakking), alsmede het ontwikkelen van buitenstrafrechtelijke handhavingssystemen, die op de rechtspersoon kunnen worden toegepast (zoals de burgerrechtelijke vordering tot sta-

* Assistent Straf(proces)recht Vrije Universiteit Brussel.

1. Het spreekt vanzelf, dat de discussie betreffende de al dan niet strafrechtelijke behandeling van collectiviteiten zich niet tot de rechtspersoonlijkheid laat beperken: aan de wenselijkheid, ook andere groeperingen dan de rechtspersonen in de discussie te betrekken, kan bezwaarlijk getwijfeld worden (zie COLAES, J., 'De onderneming: een uitdaging voor het recht', *R.W.*, 1979-80, 2305-2307). De vraag, welke groeperingen nu precies met de rechtspersonen dienen te worden gelijkgesteld, overstijgt het kader van onderhavige bijdrage. Om de tekst leesbaar te houden, wordt in hetgeen volgt enkel gesproken over rechtspersonen. De lezer dient dit derhalve te begrijpen als rechtspersonen *en ermee gelijkgestelde groeperingen*.

2. De verbeurdverklaring van het illegale voordeel is sinds de Wet van 17 juli 1990 tot wijziging van de artikelen 42, 43 en 505 van het Strafwetboek en tot invoeging van een artikel 43bis in hetzelfde Wetboek (*B.S.*, 15 augustus 1990) een sanctie van het gemeen strafrecht geworden (zie het ingevoerde art. 42, 3° Sw.). Raadpleeg in dit verband DE SWAEF, M., 'De bijzondere verbeurdverklaring van de vermogensvoordelen uit misdrijven', *R.W.*, 1990-91, 491-493.

ken (art. 55 W.H.P.) en de administratieve sancties). Deze technieken vallen evenwel buiten het kader van de onderhavige bijdrage.³

Wat volgt is een vrij kort gehouden onderzoek van de ontstentenis van strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen naar Belgisch recht. Achtereenvolgens worden de wetgeving, de rechtspraak en de doctrine bestudeerd. Hoewel de literatuur zich meestal toespitst op de sociaal-economische misdrijven, gelden de hierna uiteengezette principes en bedenkingen voor de misdrijven in het algemeen, dus ook voor de misdrijven die zijn opgesomd in de artikelen 392 e.v. en 418 e.v. Sw. (het al dan niet opzettelijk doden en toebrengen van lichamelijke letsel).⁴ Een afzonderlijke behandeling van wat in het Nederlandse recht 'dood door schuld' wordt genoemd, heeft derhalve, voor wat België betreft, weinig zin.

1. Wetgeving

Het zoeken naar bepalingen in het Belgische recht, die in een strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen voorzien, is – gezien de steeds groeiende omvang van de bijzondere strafwetten, zowel op nationaal als op gemeenschaps- en gewestelijk niveau – als het zoeken naar een naald in een hooiberg. Men kan zich de moeite besparen: het vigerende recht telt op elk van beide niveaus slechts één voorbeeld.

1.1. DE NATIONALE WETGEVER

Artikel 1 van de Besluitwet van 29 juni 1946 betreffende het niet-verantwoord optreden van tussenpersonen in de verdeling van produkten, grondstoffen enz.⁵ bepaalt, dat 'wordt bestraft met de straffen voorzien in artikel 4, elke natuurlijke of rechtspersoon...' (eigen cursivering). De rechtsleer beoordeelt deze bepaling unaniem als een vergissing van de wetgever.⁶

Vroeger bestond er overigens een tweede voorbeeld, met name artikel 91, 4° van de Wet van 10 april 1971 op de arbeidsongevallen.⁷ Doch het K.B. nr. 39 van

3. De lezer zij verwezen naar BOSLY, H.-D. en SREUTELS, J.-P., 'Aspects actuels du droit pénal des affaires en Belgique', *R.D.P.*, 1983, 27 e.v.; DELATTE, P., 'La question de la responsabilité pénale des personnes morales en droit belge', *R.D.P.*, 1980, 191 e.v.; DERUYCK, F., 'Naar een verdere depenalisatie in de Handelspraktijkenwet?' (noot onder Corr. Gent, 11 april 1990), *D.C.C.R.*, 1991, 546 e.v.; DERUYCK, F., 'Over de problematiek van de rechtspersonen (en ermee gelijkgestelde groeperingen) in het strafrecht naar Belgisch en Duits recht: de administratieve weg?', *R.W.*, ter perse.

4. De gepubliceerde rechtspraak dienaangaande is evenwel schaars. Zie voor een casus van onopzettelijke doodslag: Corr. Gent, 21 februari 1974, *T. Aann.*, 1980, 229, noot DIEUSAERT, L.A.

5. *B.S.*, 4 juli 1946.

6. CONSTANT, J., *La responsabilité pénale non individuelle (Rapport général du Xe Congrès International de Droit Comparé)*, Liège, Vaillant-Carmanne, 1978, 10; DELATTE, P., o.c., 219; MATTHIJS, J., 'Een dwingende noodzaak: het systematiseren en het opbouwen van een zelfstandig gestructureerd economisch strafrecht en strafprocesrecht', *R.W.*, 1975-76, 386; TROUSSE, P.E., 'Sanctions pénales et personnes morales', *R.D.P.*, 1975-76, 726.

7. *B.S.*, 24 april 1971.

31 maart 1982⁸ wijzigde deze bepaling derwijze, dat voortaan de natuurlijke persoon, die voor de rechtspersoon gehandeld heeft, vervolgd dient te worden.⁹

In de sector van het sociaal recht dient tevens gewezen op de Wet van 15 januari 1990 houdende oprichting en organisatie van een Kruispuntbank van de sociale zekerheid.¹⁰ Artikel 2, 3° van deze Wet definieert voor de uitvoering en de toepassing ervan de 'personen' als: 'de natuurlijke personen, de verenigingen, al dan niet met rechtspersoonlijkheid, en alle instellingen of openbare besturen'. Deze personen, die dus zonder meer rechtspersonen kunnen zijn, worden in de artikelen 60 e.v. van de Wet bedreigd met een geldboete (b.v. art. 60, 1°; art. 61, 1°) of zelfs een gevangenisstraf (b.v. art. 62, 1°; art. 63, 2°). De instellingen van sociale zekerheid, zoals gedefinieerd in artikel 2, 2° van de Wet, alsmede de Kruispuntbank zelf, die luidens artikel 1 van de Wet 'een openbare instelling met rechtspersoonlijkheid' is, wordt hetzelfde lot toebedeeld (b.v. art. 60, 2°; art. 61, 2° en 3° voor wat de geldboete betreft; art. 62, 2° en 3°; art. 63, 6° voor wat de gevangenisstraf betreft). Op het eerste gezicht wordt hier dus de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van een reeks rechtspersonen ingevoerd. Het is echter opvallend, dat deze rechtspersonen nooit alleen in de strafbepaling voorkomen: steeds worden tevens 'hun aangestelden of lasthebbers' vermeld (zie de reeds geciteerde artikelen van de wet). Volgens de Memorie van Toelichting lijdt het dan ook geen twijfel, dat 'de gebruikte uitdrukking overeenkomstig de beginselen van het strafrecht (aangeeft), dat de sanctie niet de werkgever (sic) als rechtspersoon treft, maar wel de natuurlijke persoon door wie de rechtspersoon gehandeld heeft. Was de bedoeling de rechtspersoon als dusdanig, en hij alleen te bestraffen, dan hadden... alleen de 'personen', 'werkgevers' en 'instellingen van sociale zekerheid' bedoeld geweest'.¹¹ Deze uitleg volstond klaarblijkelijk voor de Raad van State, die in zijn advies enkel nog opmerkt, dat het ontwerp tevens de burgerrechtelijke aansprakelijkheid van de rechtspersoon voor de boeten, waartoe zijn aangestelde of lasthebber werd veroordeeld, zou moeten bepalen.¹² De wetgever heeft deze wenk enkel opgevolgd voor wat de 'personen' betreft (art. 70 van de Wet).

1.2. DE DECREETGEVER

In het Decreet van 7 oktober 1985 inzake de bescherming van het oppervlaktewater tegen vervuiling¹³ heeft de Waalse Gewestraad een artikel 59 opgenomen, naar luid waarvan 'gestraft (zal) worden met een boete van duizend frank tot tweehonderdduizend frank, *de watervoorzieningsmaatschappij* die niet de verplichtingen in acht zal hebben genomen...' (eigen cursivering). Dergelijke maatschappij zal nagenoeg steeds als rechtspersoon optreden. Het lijkt echter onwaarschijnlijk dat het Waalse Gewest hiermee de hieronder bestudeerde vaststaande rechtspraak van het Hof van Cassatie in de wind heeft willen slaan: in de voorbe-

8. Art. 14 K.B. nr. 39 van 31 maart 1982, B.S., 3 april 1982.

9. Zie het huidige art. 91ter van de Arbeidsongevallenwet.

10. B.S., 22 februari 1990.

11. *Parl. St.*, Kamer, 1988-89, nr. 899/1, 53.

12. *Parl. St.*, Kamer, 1988-89, nr. 899/1, 122-123.

13. B.S., 10 januari 1986.

reidende werkzaamheden vindt een dergelijke hypothese in elk geval geen enkele steun.¹⁴ Tot nader order is het dan ook voorzichtiger, hier eveneens van een ver-gissing te gewagen.

Overigens is het zeer de vraag, of het Waalse Gewest wel bevoegd is een derge-lijke bepaling in te voeren, vermits daardoor duidelijk afstand wordt genomen van het individuele karakter van de straf zoals bepaald in artikel 39 Sw.¹⁵ Artikel 11 van de Bijzondere Wet van 8 augustus 1980¹⁶ koppelt de bevoegdheid van de decreetgever, om de niet-naleving van de bepalingen van een decreet strafbaar te stellen, immers aan de voorwaarde, dat dit overeenkomstig boek I van het Straf-wetboek geschiedt.

2. Rechtspraak

2.1. DE ONTWIKKELING IN DE RECHTSPRAAK VAN HET HOF VAN CASSATIE

Het vertrekpunt van de jurisprudentiële ontwikkeling ligt, zoals genoegzaam be-kend, in het adagium *Societas delinquere non potest*.¹⁷ In navolging van de indivi-dualistische opvattingen, die aan de Code Pénal van 1810 en het Strafwetboek van 1867 ten grondslag lagen, besloot het Hof van Cassatie inderdaad meermaals, dat een rechtspersoon geen misdrijven kan begaan: de rechtspersoon is een ab-stract en fictief wezen, zodat de strafrechtelijk gesanctioneerde verplichtingen in-dividueel en persoonlijk op de voor de rechtspersoon handelende natuurlijke persoon rusten.¹⁸

Vanaf de jaren dertig wordt dat abstract en fictief karakter geleidelijk aan in vraag gesteld. Zo schrijft toenmalig Advocaat-Generaal GESCHÉ in zijn conclusie bij het arrest van het Hof van Cassatie van 18 december 1933: 'Or, quoi de plus réel, quoi de plus vivant que cette entreprise humaine que la loi a si généreuse-ment favorisée et dont elle a si minutieusement réglé le fonctionnement?'.¹⁹ Deze theorie, die de rechtspersoon volop in de werkelijkheid plaatst, vindt haar weerslag in de rechtspraak van het hoogste rechtscollege: 'l'obligation de respec-ter les lois et règlements incombe aux êtres fictifs comme aux êtres physiques'.²⁰

14. Documents Conseil Régional Wallon, 1983-84, 107 nr. 1, 23 (Exposé des Motifs).

15. Zie noot 17.

16. B.S., 15 augustus 1980.

17. Dit ongeschreven principe – hoewel bepaalde auteurs (zo o.m. CONSTANT, L., 'La responsabilité pénale des personnes morales en droit belge', *R.I.D.P.*, 1951, 601) verwijzen naar art. 39 Sw., dat het individuele karakter van de straf benadrukt – werd op algemene wijze verwoord in de klassieke rechts-leer: BRAAS, A., *Précis de droit pénal*, Bruxelles/Liège, Bruylant/Vaillant-Carmanne, 1946, 81 e.v.; HAUS, J.J., *Principes généraux de droit pénal belge*, 2e uitg., deel 1, nr. 257; CONSTANT, J., *Précis de droit pénal*, s.l., 1967, 91 e.v.; SCHUIND, G., *Traité pratique de droit criminel*, I, Bruxelles, Bruylant, 1936, 62; VANHOUDT, C.J. en CALEWAERT, W., *Belgisch strafrecht*, II, Antwerpen, E. Story-Scientia, 1976, 257.

18. Cass., 13 februari 1905, *Pas.*, 1905, I, 127; Cass., 30 maart 1911, *Pas.*, 1911, I, 193; Cass., 19 juni 1933, *Pas.*, 1933, I, 270; Cass., 18 december 1933, *Pas.*, 1934, I, 107.

19. GESCHÉ, concl. bij Cass., 18 december 1933, reeds geciteerd.

20. Cass., 26 februari 1934, *Pas.*, 1934, I, 180.

De rechtspersoon wordt aldus tot zelfstandig normadressaat van strafrechtelijk gesanctioneerde rechtsregels gepromoveerd.

Een verdere logische stap is dan het aanvaarden van het daderschap van die rechtspersoon. Daarvoor moet evenwel gewacht worden tot na de Tweede Wereldoorlog. Inderdaad is in een arrest van het Hof van Cassatie van 8 april 1946²¹ voor het eerst de overweging te lezen, dat 'een misdrijf *begaan wordt* door een vennootschap' (eigen cursivering). Twee jaar later licht R. HAYOIT DE TERMICOURT deze belangrijke stap in de rechtspraak van het Hof van Cassatie als volgt toe: 'Une personne morale peut donc commettre, par son organe, aussi bien un fait qualifié infraction qu'un autre acte illicite. (...) Lorsque dans plusieurs de ses arrêts la Cour a affirmé qu'une société ne peut délinquer, ce qu'elle a voulu souligner c'est que la peine prévue par la loi pénale était applicable, non à l'être moral, mais à la personne physique par laquelle cet être moral avait agi'.²²

Derhalve laat de rechtspraak van het Hof van Cassatie zich herleiden tot een drietal regels: de rechtspersoon kan een misdrijf plegen²³, kan daarvoor echter niet gestraft worden²⁴, zodat het de natuurlijke persoon is, die voor de rechtspersoon gehandeld heeft – of, in het geval van omissiedelicten, nagelaten heeft –, die dient vervolgd te worden.²⁵ Dit is tot op de dag van vandaag constante rechtspraak gebleven²⁶, zodat het oorspronkelijk adagium werd geherformuleerd: *Societas delinquere potest, sed puniri non potest*.²⁷

2.2. DRAAGWIJDTE VAN HET NIEUWE ADAGIUM

Hoewel het aanvaarden van het daderschap van de rechtspersoon een belangrijke ontwikkeling mag genoemd worden²⁸, moet men er zich voor hoeden, de gevol-

21. Cass., 8 april 1946, *A.C.*, 1946, 137.

22. HAYOIT DE TERMICOURT, R., concl. bij Cass., 16 december 1948, *J.T.*, 1949, 150.

23. Zie desbetreffend DELATTE, P., o.c., 200.

24. Zo wordt in het arrest van het Hof van Cassatie van 10 oktober 1979 (*A.C.*, 1979-80, 168) een vonnis van de politierechtbank te Gedinne van 15 maart 1978 vernietigd, omdat het een p.v.b.a. veroordeelde tot een geldstraf en een vervangende gevangenisstraf. Dezelfde dag zijn vijf arresten in dezelfde zin gewezen betreffende vonnissen van dezelfde politierechtbank.

25. Reeds Cass., 5 mei 1902, *Pas.*, 1902, I, 231. Zie verder HANNEQUART, Y., 'Imputabilité pénale et dommages survenus aux personnes et aux biens à l'occasion des activités de l'entreprise', *R.D.P.*, 1968-69, 425-426.

26. Zie o.m.: Cass., 17 september 1962, *Pas.*, 1963, I, 61; Cass., 19 september 1972, *A.C.*, 1973, 69; Cass., 1 oktober 1973, *A.C.*, 1974, 105; Cass., 7 oktober 1974, *A.C.*, 1975, 169; Cass., 15 april 1975, *A.C.*, 1975, 890; Cass., 12 december 1978, *A.C.*, 1978-79, 423; Cass., 10 april 1979, *A.C.*, 1978-79, 953; Cass., 12 juni 1979, *A.C.*, 1978-79, 1216; Cass., 21 oktober 1980, *A.C.*, 1980-81, 188; Cass., 11 mei 1982, *A.C.*, 1981-82, 1115; Cass., 9 oktober 1984, *A.C.*, 1984-85, 225; Cass., 25 april 1989, *A.C.*, 1988-89, 990.

27. Zie o.m. CONSTANT, J., o.c. (Rapport), 14; DELATTE, P., o.c., 198; D'HAENENS, J., 'Sanctions pénales et personnes morales', *R.D.P.*, 1975-76, 734.

28. *Contra*: COLAES, J., 'De strafrechtelijke aansprakelijkheid van mandatarissen van rechtspersonen' (Preadvies voor de Vereniging voor de vergelijkende studie van het recht van België en Nederland 1983), in *Sociaal Strafrecht*, DEKEERSMAEKER, J.F. en VAN STEENBERGE, J. (ed.), Antwerpen, Kluwer, 1984, 155, volgens welke auteur 'op geen enkel punt... een werkelijk daderschap (wordt) erkend', daar het daderschap van de rechtspersoon niets meer betekent, 'dan dat aanvaard wordt dat de door ons normenstelsel bepaalde verplichtingen evenzeer wegen op collectiviteiten'.

gen ervan te overschatten. Zo immers de formulering van het adagium gewijzigd is, dan niet de oplossing die de rechtspraak in concreto moet geven aan het probleem van het ontbreken van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen: ook nu moet worden nagegaan, via welke natuurlijke persoon de rechtspersoon gehandeld heeft.²⁹ Alleen werd vroeger gesteld, dat op deze natuurlijke persoon zelf de strafrechtelijk gesanctioneerde verplichting rustte, zodat hij als werkelijke dader van het misdrijf moet beschouwd worden, terwijl nu wordt voorgehouden, dat het de rechtspersoon is, die de verplichting moet naleven en dus de dader van het misdrijf is, maar dat moet worden uitgemaakt op welke natuurlijke persoon dit daderschap vanuit het oogpunt van de bestraffing moet worden afgewenteld.³⁰

Het gaat er dus hoe dan ook om, de te sanctioneren natuurlijke persoon aan te duiden. De moeilijkheden, die hiermee gepaard gaan, zijn perfect te vergelijken met de moeilijkheden, die aan de Engelse alter ego-doctrine of identificatiedoctrine verbonden zijn.³¹ De probleemstelling wordt wel omgekeerd: waar de alter ego-doctrine probeert vast te leggen, welke natuurlijke persoon de verantwoordelijkheid van de rechtspersoon in het gedrang kan brengen, wordt naar Belgisch recht onderzocht, welke natuurlijke persoon in de plaats van de rechtspersoon moet worden vervolgd. Doch in beide gevallen levert de identificatie van deze natuurlijke persoon de grootste problemen op.

Daar immers de moderne vennootschapsstructuren gekenmerkt worden door een mengelmoes van zowel horizontaal als ook verticaal verdeelde bevoegdheden, van delegatie en decentralisatie, van individuele maar vooral collegiale beslissingen, leidt de vaststelling van die natuurlijke persoon vaak tot ernstige bewijsmoeilijkheden.³² Dit geldt overigens des te meer bij de omissiedelicten, die in de bijzondere strafwetten (zo b.v. het economisch en sociaal strafrecht) zeer vaak opduiken.³³ Daarbij komt, dat zelfs indien het misdrijf aan een bepaalde natuurlijke persoon kan toegeschreven worden, deze persoon ingevolge ons individueel schuldstrafrecht slechts zal kunnen veroordeeld worden, zo hij schuld draagt. Hier liggen nieuwe bewijsmoeilijkheden voor het Openbaar Ministerie verscho- len in het geval de collegiale beslissingen, waardoor de rechtspersoon in de criminaliteit wordt geloodst, via geheime stemmingen worden getroffen. Wanneer aldus het gehele bestuurscollege gedagvaard wordt, volstaat het, dat slechts één negatieve stem werd uitgebracht, opdat elk van de gedaagden kan opwerpen, dat

29. BOSLY, H.-D., *Les sanctions en droit pénal social belge*, Gand/Louvain, E. Story-Scientia, 1979, 30.

30. In dezelfde zin: COLAES, J., *o.c.* (*Sociaal Strafrecht*), 165.

31. Zie desbetreffend het hoofdstuk 'Algemene beginselen van strafrechtelijke aansprakelijkheid van rechtspersonen in Engeland' in het hiervoor gepubliceerde artikel van St. FIELD en N. JÖRG.

32. Commissie voor de Herziening van het Strafwetboek, *Verslag over de voornaamste grondslagen van de hervorming* (juni 1979), Brussel, Ministerie van Justitie, 1979, 94; DEJEMEPPE, B., 'Responsabilité pénale des personnes morales', *Ann. Dr. Louvain*, 1983, 70; DE SWAEF, M., 'Over de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen' (noot onder Brussel, 24 april 1985), *R.W.*, 1985-86, 884; met hetzelfde opschrift, doch noot onder Antwerpen, 22 november 1984, *R.W.*, 1985-86, 1851; D'HAENENS, J., *o.c.*, 739.

33. DELATTE, P., *o.c.*, 200; DE NAUW, A., 'L'évolution législative vers un système punitif administratif', *R.D.P.*, 1989, 383.

hij heeft tegengestemd. Dit leidde in een arrest van het Hof van Beroep te Brussel van 24 april 1985³⁴ tot vrijspraak.

In het Belgische recht bieden de wettelijke en conventionele toerekeningsmethoden³⁵ een (kleine) pleister op de (grote) wonde. In het eerste geval wordt de strafrechtelijk verantwoordelijke persoon in de wet aangeduid³⁶, terwijl in het tweede geval de wetgever aan de normadressaten toestaat of zelfs oplegt, een bepaalde persoon aan te wijzen.³⁷ Doch ook hier kan de aangeduide persoon aantonen, dat hij geen schuld voor het gebeuren draagt.³⁸ Bovendien is de aangeduide persoon veelal geen natuurlijke persoon, maar een rechtspersoon³⁹, zodat het toerekeningsprobleem enkel verschoven wordt. Tenslotte heeft de techniek van de wettelijke of conventionele aanduiding een vrij beperkt toepassingsgebied. Met M. DE SWAEF kan dan ook gesteld worden, dat deze toerekeningstechnieken slechts 'fragmentarische lapmiddelen voor een falend strafbeleid'⁴⁰ bieden.

Uiteindelijk zal de rechter dus, bij ontstentenis van een wettelijke of conventionele toerekening, zelf moeten nagaan, welke natuurlijke persoon strafrechtelijk verantwoordelijk moet worden gesteld. Dit wordt in de doctrine de rechterlijke toerekening genoemd.⁴¹ Een tweetal richtlijnen kunnen de rechter bij deze moeilijke taak worden meegegeven.

In de eerste plaats gaat het er niet (noodzakelijk) om, welke natuurlijke persoon de materiële handelingen heeft gesteld. Vereist is veeleer, dat de strafrechtelijk verantwoordelijke persoon een zekere leiding, een zeker toezicht heeft gehad. Zo stelt het Hof van Cassatie reeds in een arrest van 25 mei 1932⁴²: 'il est indifférent qu'il (= l'administrateur) se soit déchargé en fait, sur un domestique ou préposé, de l'exécution matérielle de cette obligation'. In een vonnis van de Correctionele Rechtbank van Brugge van 30 april 1980⁴³ wordt de zaakvoerder van een p.v.b.a. strafrechtelijk verantwoordelijk gesteld, daar gebleken is dat, hoewel hij daartoe het gezag had, hij zich niet heeft verzet tegen het plegen van het misdrijf door een werknemer van de vennootschap. Deze eerste vereiste is overigens reeds af te leiden uit de regels, die op de delegatie van toepassing zijn. Enkel als de delegatie de overdracht van een taak van leiding en toezicht behelst, kan de strafrechtelijke verantwoordelijkheid bij de gedelegeerde gesitueerd worden; wordt slechts een gewone uitvoeringstaak overgedragen, zo zal de delegataris

34. Brussel, 24 april 1985, *R.W.*, 1985-86, 882.

35. Zie in het bijzonder de 'théorie de l'imputabilité' van L. LEGROS in o.m. 'Imputabilité pénale et entreprise économique', *R.D.P.*, 1968-69, 365-385.

36. Voorbeelden: art. 201, 3^obis-3^oquater Kh. (zaakvoerders of bestuurders); art. 201, 3^oter Kh. (vennoten); art. 62 Chequewet van 1 maart 1961, *B.S.*, 2 februari 1962 (bankier).

37. Voorbeelden: art. 2, § 2 K.B. van 14 maart 1956 aangaande de uitvoering van de Wet van 4 augustus 1955 betreffende de veiligheid van de Staat op het gebied van de kernenergie, *B.S.*, 17 maart 1956; art. 20, § 1 Wet van 22 juli 1974 op de giftige afval, *B.S.*, 1 maart 1975.

38. COLAES, J., o.c. (*Sociaal Strafrecht*), 159 en 164.

39. Cf. de bankier in art. 62 van de Chequewet van 1 maart 1961, reeds geciteerd.

40. DE SWAEF, M., o.c., 1851.

41. O.m. BOSLY, H.-D. en SPREUTELS, J.-P., o.c., 41; COLAES, J., o.c. (*Sociaal Strafrecht*), 164 e.v.; DELATTE, P., o.c., 201.

42. Cass., 25 mei 1932, *Pas.*, 1932, I, 170. Zie, wat het vereiste van leiding en toezicht betreft, eveneens: Cass., 19 juni 1933, reeds geciteerd.

43. Corr. Brugge, 30 april 1980, *J.T.T.*, 1983, 140.

strafrechtelijk verantwoordelijk blijven.^{44,45} Het moet ten slotte worden benadrukt, dat het niet noodzakelijk om een orgaan van de rechtspersoon dient te gaan: in de bewoordingen van het Hof van Cassatie gaat het steeds om 'organen of aangestelden' (eigen cursivering).⁴⁶

In de tweede plaats moet benadrukt worden, dat de vereiste van leiding en toezicht geen automatische gelijkschakeling van leidinggevend orgaan enerzijds en strafrechtelijk verantwoordelijke persoon anderzijds met zich brengt.⁴⁷ Zo besliste het Hof van Beroep te Brussel, dat een directeur-generaal, die geen lid is van de raad van beheer en slechts met raadgevende stem aan de vergaderingen deelneemt, niet strafrechtelijk verantwoordelijk kan worden gesteld voor de beslissingen van de raad van beheer, die hij enkel heeft uitgevoerd.⁴⁸ In een arrest van 9 oktober 1984 heeft het Hof van Cassatie gepreciseerd, dat uit de persoonlijke gedragingen van de natuurlijke persoon en de feitelijke omstandigheden van de zaak moet worden afgeleid, op welke wijze de rechtspersoon door toedoen van die natuurlijke persoon heeft gehandeld.⁴⁹ Terecht wijst A. VANDEPLAS erop, dat een onderzoek van de statutaire bepalingen van de vennootschap niet volstaat: 'Telkens moet nagegaan worden of de verantwoordelijkheid niet werd overgedragen aan een aangestelde die de vereiste bevoegdheid en gezag had om de naleving van de wet te verzekeren'.⁵⁰

Met een beetje goede wil kunnen beide vereisten vergeleken worden met de in de Nederlandse rechtspraak ontwikkelde criteria van macht en aanvaarding.⁵¹ Wie macht zegt, zegt immers gezag en leiding. Wat de aanvaarding betreft, zij zal kunnen blijken uit de persoonlijke gedragingen van de natuurlijke persoon en de feitelijke omstandigheden van de zaak. Weliswaar dienen deze criteria naar Belgisch recht steeds vanuit het standpunt van de natuurlijke persoon, naar Nederlands recht daarentegen vanuit het standpunt van de natuurlijke persoon⁵² of de rechtspersoon⁵³ beoordeeld te worden. Doch is dit niet louter een gevolg van de verschillende strafrechtelijke aanpak van door rechtspersonen begane criminaliteit in beide landen?

44. COLAES, J., *o.c.* (*Sociaal Strafrecht*), 170-171; DELATTE, P., *o.c.*, 205-207.

45. Zie voor een toepassingsgeval: Corr. Gent, 21 februari 1974, reeds geciteerd.

46. Cass., 15 september 1981, *R.W.*, 1981-82, 1123, noot H.-D. BOSLY; Cass., 9 oktober 1984, reeds geciteerd; Cass., 25 april 1989, reeds geciteerd. Zie verder Cass., 23 mei 1990, *J.L.M.B.*, 1990, 1373.

47. DERUYCK, F., *o.c.* (*D.C.C.R.*), 547.

48. Brussel, 17 januari 1979, *R.W.*, 1979-80, 1451, noot P. DE VROEDE. De Correctionele Rechtbank (Corr. Brussel, 12 april 1978, *R.W.*, 1979-80, 1461) achtte daarentegen de directeur-generaal strafrechtelijk verantwoordelijk, daar de diensten, die de tariefverhogingen dienden toe te passen, onder zijn leiding en gezag stonden.

49. Cass., 9 oktober 1984, reeds geciteerd.

50. VANDEPLAS, A., noot onder Corr. Leuven, 3 september 1971, *R.W.*, 1971-72, 1794.

51. Zie desbetreffend het hoofdstuk 'Strafbaarheid van rechtspersonen naar Nederlands recht' in het hiervoor gepubliceerde artikel van St. FIELD en N. JÖRG.

52. Zie het hiervoor besproken IJzerdraad-arrest van de Hoge Raad van 23 februari 1954.

53. Zie het hiervoor besproken Kabeljauw-arrest van de Hoge Raad van 1 juli 1981.

3. Rechtsleer

De vraag, of het Belgische recht verder moet bouwen op het reeds aanvaarde daderschap van de rechtspersoon, derwijze dat ook de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van de rechtspersoon dient te worden ingevoerd, is in de doctrine zeer omstreden. De discussie wordt door zovele auteurs gevoerd en gevoed, dat het binnen het (rechtsvergelijkend) bestek van onderhavige bijdrage onmogelijk is, een status quaestionis vanuit alle mogelijke invalshoeken op te maken. Derhalve werd verkozen, de rechtsleer op te splitsen aan de hand van een tweetal kernvragen. Deze vragen luiden:

1. Kan de rechtspersoon zelf het moreel element van het misdrijf vervullen, m.a.w., kan de rechtspersoon *schuldig* (dolus of culpa) handelen?
2. Kunnen, zo de eerste vraag positief beantwoord wordt, *strafrechtelijke* sancties aan de rechtspersoon worden opgelegd, of dient veeleer een anderssoortig sanctiesysteem bepleit te worden?

3.1. 'RECHTSPERSOONLIJKE' SCHULD NAAST INDIVIDUELE SCHULD?

Een groot deel van de doctrine weigert het bestaan van schuld in hoofde van de rechtspersoon te aanvaarden. De rechtspersoon kan wel handelen, maar niet *sciens et volens*: 'Faute d'activité, de conscience et de volonté distinctes de la combinaison de celles des personnes physiques qui la composent, une personne morale ne peut être tenue pour responsable... dans un système subjectif qui fonde la gravité de ses infractions et la répression qui en résulte sur l'intention et la culpabilité manifestée par l'auteur de l'acte'.⁵⁴ Deze gedachtengang wordt gevolgd door: A. BRAAS⁵⁵, J.J. HAUS⁵⁶, W. CARSAU⁵⁷, P.-L. BODSON⁵⁸, de Commissie voor de Herziening van het Strafwetboek⁵⁹, L. DUPONT en R. VERSTRAETEN⁶⁰, R. LEGROS⁶¹ en J. VERHAEGEN.⁶² Enkele van deze auteurs, met name W. CARSAU⁶³, R. LEGROS⁶⁴, J. VERHAEGEN⁶⁵ en de Commissie voor de Herziening van het Strafwetboek⁶⁶, lossen de impasse, die ontstaat door het gelijktijdig aanne-

54. BODSON, P.-L., *Manuel de droit pénal*, Liège, Faculté de Droit de Liège, 1986, 344.

55. *O.c.*, 82.

56. *O.c.*, nr. 257.

57. 'De rechtspersoon en het strafrecht – Een extra-penale oplossing', *R.W.*, 1980-81, 338.

58. Zie noot 54.

59. *O.c.*, 104. Een jaar tevoren (*Stand van de werkzaamheden* (juni 1978), Brussel, Ministerie van Justitie, 1978, 31) heette het nog, dat de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen 'wenselijk en verwezenlijkbaar' was.

60. *Handboek Belgisch Strafrecht*, Leuven/Amersfoort, Acco, 1990, 244-245.

61. 'Observations sur le rapport de juin 1978 de la commission pour la révision du Code pénal', *J.T.*, 1980, 23-24; *Voorontwerp van Strafwetboek*, Brussel, Belgisch Staatsblad (Ministerie van Justitie), 1985, 137-142.

62. 'Responsabilité pénale des personnes morales', *Ann. Dr. Louvain*, 1983, 65.

63. 'La question de la responsabilité pénale des personnes morales. Une thèse différente', *R.D.P.*, 1980, 477-478.

64. Zie noot 61.

65. Zie noot 62.

66. Zie noot 59.

men van daderschap en ontstentenis van verantwoordelijkheid, op door het bepleiten van een systeem van maatregelen.

Er zijn echter even zovele auteurs te vinden, die het schuldbegrip in hoofde van de rechtspersoon zonder meer aanvaarden. Zij vertrekken daarbij van de vaststelling, dat de rechtspersoon meer is dan de som van de natuurlijke personen: 'chacun se conduit et parfois pense autrement qu'il ne le ferait s'il ne se trouvait pas en relation étroite avec d'autres'.⁶⁷ Daaruit wordt dan een of andere vorm van collectieve wil afgeleid.⁶⁸ Deze auteurs zijn op hun beurt in twee groepen onder te verdelen naar gelang hun antwoord op de tweede vraag.

3.2. STRAFRECHTELIJKE OF ANDERSSOORTIGE SANCTIES?

De overgrote meerderheid van de auteurs, die de schuld van de rechtspersoon aanvaarden, koppelen daaraan de overtuiging, dat die rechtspersoon dan ook aan strafrechtelijke sancties moet worden blootgesteld, op voorwaarde alleszins, dat het arsenaal van straffen wordt aangepast en uitgebreid.⁶⁹ Het gaat om J. COLAES⁷⁰, J. D'HAENENS⁷¹, die evenwel een onderscheid maakt tussen de schadedelicten, waarvoor een strafrechtelijk sanctiesysteem moet uitgewerkt worden, en de gevaarzettingsdelicten, die via een anderssoortig, b.v. administratief, sanctiesysteem dienen beteugeld te worden⁷². J. CONSTANT⁷³, P. DELATTE⁷⁴, J. MATTHIJS⁷⁵, P.E. TROUSSE⁷⁶, M. DE SWAEF⁷⁷ en J.R. VERVLOET.⁷⁸

Enkele auteurs daarentegen zien meer heil in een systeem van burgerlijke, administratieve of fiscale sancties. Naast J. D'HAENENS – doch enkel voor wat de

67. FRANÇOIS, L., 'Implications du delinquere sed non puniri potest', in *Mélanges offerts à Robert Legros*, Bruxelles, Éd. de l'U.L.B., 1985, 202.

68. Zie betreffende de verschillende opvattingen terzake: COLAES, J., *o.c.* (R.W.), 2301-2302; FRANÇOIS, L., *o.c.*, 198-203.

69. De vrijheidsberovende straf is uiteraard uit den boze. Doch ook de geldstraf kan, althans in haar huidige vorm, niet in aanmerking worden genomen, daar zij luidens art. 40 Sw. steeds met een vervangende gevangenisstraf gepaard moet gaan (TROUSSE, P.E., *o.c.*, 720). Als geëigende strafsancities worden in de literatuur voorgesteld: de zuiver patrimoniale sanctie, de onder curatele-stelling van het bedrijf, het verbod van handel met het buitenland, het verbod bepaalde overeenkomsten af te sluiten, de voorlopige of definitieve sluiting van de onderneming... (COLAES, J., *o.c.* (R.W.), 2313-2315; DE SWAEF, G. (ed.), Bruxelles, Bruylant, 1976, II.3.-2 en 3.

70. *O.c.*, (R.W.), 2321.

71. 'Economische delicten' (Preadvies XXIVe Rechtscongres van de Vlaamse Juristenvereniging te Antwerpen, 25 mei 1970), *R.W.*, 1969-70, 1562-1563; *Belgisch Economisch Strafrecht* (Preadvies Vereniging voor de vergelijkende studie van het recht van België en Nederland 1971), Zwolle, Tjeenk Wilink, 1971, 57-58; *o.c.* (R.D.P., 1975-76), 739-740; 'De depenalisatie in het economisch recht', in *Actes du colloque sur la magistrature économique*, JACQUEMIN, A. en SCHRANS, G. (ed.), Bruxelles, Bruylant, 1976, II, 3.-2 en 3.

72. 'Het economisch strafrecht', *T.P.R.*, 1979, 868-870.

73. *O.c.* (Rapport), 29.

74. *O.c.*, 223.

75. *O.c.*, 393-396.

76. *O.c.*, 728.

77. *O.c.*, 1852.

78. 'Strafrechtelijke aspecten van het sociaal recht', in *Liber Amicorum Frédéric Dumon*, Antwerpen, Kluwer, 1983, 552.

gevaarzettingsdelicten betreft⁷⁹ – zijn in dit verband eveneens Y. HANNE-QUART⁸⁰ en wellicht ook J. MESSINE⁸¹ te melden.

Besluit

Wat het vraagstuk van de rechtspersoon betreft, worden twee kernbegrippen uit het strafrecht, namelijk daderschap en verantwoordelijkheid, van elkaar gescheiden.⁸² De vraag, of deze begrippen weer moeten worden samengevoegd door de invoering van de strafrechtelijke verantwoordelijkheid van rechtspersonen, is uiterst omstreden.

De problemen, die de huidige rechtspraak opwerpt betreffende de identificatie van de natuurlijke persoon, via dewelke de rechtspersoon het misdrijf heeft gepleegd, worden door de in de Nederlandse rechtspraak ontwikkelde en mutatis mutandis toegepaste criteria van macht en aanvaarding wel verlicht, doch niet opgelost. Het feit, dat de natuurlijke persoon in België, ook betreffende een misdrijf door een rechtspersoon gepleegd, vervolgd dient te worden in het kader van het individuele schuldstrafrecht, in tegenstelling met de Nederlandse opdrachtgever of feitelijke leidinggever⁸³, is hieraan voorzeker niet vreemd.

Het dringt zich o.i. derhalve op, de beteugeling van door rechtspersonen begane criminaliteit los te koppelen van de vervolging van die natuurlijke persoon. Dit impliceert de aanvaarding van een zekere vorm van schuld in hoofde van de rechtspersoon. In navolging van enkele Duitse auteurs⁸⁴ moet in dit verband, veeleer dan aan de individuele klassieke schuld, gedacht worden aan de sociale verantwoordelijkheid van de rechtspersoon.

Aldus wordt de discussie omtrent de behandeling van normovertredend gedrag van rechtspersonen herleid tot het niveau van de sancties. In dit kader verdient het standpunt van J. D'HAENENS, die een onderscheid maakt al naar gelang het om schade- dan wel om gevaarzettingsdelicten gaat⁸⁵, alle aandacht.

79. Zie noot 72.

80. O.c., 487: 'L'application de la peine à la personne morale pose une simple difficulté d'adaptation de la nature de la peine et non un problème de principe' (eigen cursivering).

81. 'Le rôle du juge pénal belge en présence des problèmes économiques', *J.T.*, 1970, 431, nr. 22.

82. COLAES, J., o.c. (*Sociaal Strafrecht*), 154.

83. MULDER, A., *Schets van het economisch strafrecht*, Zwolle, Tjeenk Willink, 1983, 82; NOYON, T.J. en LANGEMEIJER, G.E., REMMELINK, J., *Het wetboek van Strafrecht* (losbladige commentaar) Arnhem, Gouda Quint, art. 51, aantekening 12; TORRING, R.A., *De rechtspersoon als dader; strafbaar leidinggeven aan rechtspersonen*, Arnhem, Gouda Quint, 1988, 44-45.

84. BOUJONG, K. (ed.), CRAMER, P., *Karlsruher Kommentar zum Gesetz über Ordnungswidrigkeiten*, München, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1989, § 30, nr. 12; MÜLLER, E., *Die Stellung der juristischen Person im Ordnungswidrigkeitenrecht*, Köln, P. Deubner Verlag, 1985, 22.

85. Zie noot 72.